

3-49

3888-р

Міністерство освіти і науки України
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА

ЗЕЛІНСЬКА-ЛЮБЧЕНКО Катерина Олександрівна

УДК: 376.1–056.36–053.5:[615.851.4:74]

**РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ
ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ
З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ВАДАМИ ЗАСОБАМИ АРТТЕРАПІЇ**

13.00.03 – корекційна педагогіка

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2014

11499
ІНБ НПУ ім. М.П.Драгоманова

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Сумському державному педагогічному університеті імені А. С. Макаренка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент
КРАВЧЕНКО **Анатолій Іванович**,
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка,
завідувач кафедри логопедії.

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук, професор
Тарасун **Валентина Володимирівна**,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
професор кафедри логопедії;

кандидат педагогічних наук,
Ленів **Зоряна Павлівна**,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
директор педагогічного коледжу

Захист відбудеться «23» грудня 2014 р. о 12⁰⁰ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.14 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розісланий 21 листопада 2014 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради



С. В. Федоренко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасний стан модернізації спеціальної освіти в Україні характеризується об'єднанням наукових пошуків і зусиль, посиленою увагою до поглибленого вивчення особливостей загального, психічного і мовленнєвого розвитку дітей з порушеннями розвитку з метою забезпечення індивідуальної траєкторії розвитку кожної дитини з урахуванням її психофізичних особливостей, можливостей, здібностей, інтересів тощо. Це вимагає від спеціалістів усіх галузей супроводу дітей, пошуку нових ідей, методів і технологій ефективної допомоги, підтримки та максимально можливого розвитку дитини для її успішного соціального й особистісного становлення.

У працях П. Анохіна, В. Бондаря, Л. Виготського, С. Коноплястої, В. Лебединського, В. Лубовського, О. Лурії, І. Мамайчук, В. Петрової, В. Синьова, В. Тарасун, Л. Фомічової, М. Шеремет та інших науковців комплексне дослідження порушень розвитку стає загальнозначущою проблемою суспільства з огляду на стрімке збільшення дітей з проблемами психофізичного розвитку.

Ця проблема є актуальною для дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними вадами, оскільки сьогодні в Україні спостерігається тенденція до зростання кількості цієї категорії дітей. Цей факт вимагає перегляду методів і форм їх виховання та навчання (В. Бондар, Л. Виготський, Г. Дульнев, І. Єременко, В. Липа, М. Певзнер, В. Синьов, Д. Шульженко та ін.).

Останніми роками значно зростає інтерес спеціалістів різних галузей до механізму впливу мистецтва на дитину з особливими освітніми потребами, в тому числі й із вадами інтелекту, в процесі корекційного навчання та виховання (В. Бондар, І. Дмитрієва, З. Ленів, В. Литвиненко, Н. Манько, С. Миронова, В. Тарасун, В. Тищенко, В. Синьов, М. Шеремет, Д. Шульженко та ін.). На думку науковців, мистецтво як важливий фактор духовного розвитку особистості здійснює психотерапевтичний і психокорекційний вплив на емоційну сферу дитини, при цьому виконуючи катарсичну, регуляторну та комунікативну функції (З. Ленів).

Проаналізувавши погляди науковців на використання засобів мистецтва з корекційною метою та усвідомивши неабияке значення впливу арттерапії на дітей із вадами інтелектуального розвитку, можна зазначити, що арттерапія має інтегративно застосовуватись у корекційно-педагогічній діяльності педагогів спеціальних загальноосвітніх закладів для дітей із вадами інтелектуального розвитку, а зокрема із розумовою відсталістю.

Досить гострою проблемою сучасної корекційної педагогіки є проблема розвитку мовленнєво-комунікативних умінь дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними вадами, яка має важливе педагогічне, психологічне та соціальне значення. Оскільки арттерапія, насамперед, є психокорекційною технологією, можна передбачити, що її застосування дасть позитивний ефект у процесі розвитку мовленнєво-комунікативних умінь дітей цієї категорії.

Науковці галузі корекційної освіти частково зачіпають проблему розвитку мовленнєво-комунікативних умінь у своїх дослідженнях. Вони зосереджують увагу на особливостях міжособистісних стосунків і спілкування розумово відсталих дітей (В. Бондар, І. Дмитрієва, С. Миронова, В. Синьов, О. Хохла та ін.); вербального спілкування, планувальної та регулювальної функцій мовлення, мотиваційної сфери

дітей на різних етапах дизонтогенезу (Д. Аугене, Д. Бойков, І. Володіна, О. Гольдфарб, Р. Зазо, Є. Злобіна, В. Петрова, Е. Разуван, О. Слепович, Р. Тригер, Л. Шипіцина, Д. Шульженко). Проте питання, пов'язані з розвитком мовленнєво-комунікативних умінь молодших школярів з інтелектуальними вадами засобами арттерапії, у спеціальній літературі висвітлені не в повному обсязі.

Отже, актуальність проблеми розвитку мовленнєво-комунікативних умінь дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними вадами засобами арттерапії та її недостатня науково-теоретична розробленість у галузі корекційної педагогіки дає підстави для визначення теми дослідження: **«Розвиток комунікативних умінь дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними вадами засобами арттерапії»**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри логопедії Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка за темою «Науково-педагогічні засади корекційного процесу серед осіб з психофізичними вадами» (номер державної реєстрації 0113U004665). Тема роботи затверджена на засіданні Вченої ради Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (протокол № 6 від 26.12.2011 р.) та узгоджена в Міжвідомчій Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 4 від 24.04.2012 р.).

Мета дослідження полягає в науковому обґрунтуванні, розробці й експериментальній перевірці комплексної методики розвитку мовленнєво-комунікативних умінь дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними вадами засобами арттерапії.

Відповідно до зазначеної мети поставлено такі **завдання**:

1. З'ясувати рівень розробки досліджуваної проблеми у лінгвістичній, психолінгвістичній, психолого-педагогічній, спеціальній, науковій та методичній літературі.

2. Виявити стан та особливості розвитку мовленнєво-комунікативних умінь дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними вадами.

3. Визначити педагогічні умови розвитку мовленнєво-комунікативних умінь дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними вадами.

4. Розробити, обґрунтувати та експериментально перевірити комплексну методику розвитку мовленнєво-комунікативних умінь дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними вадами засобами арттерапії.

Об'єкт дослідження – мовленнєво-комунікативна діяльність дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними вадами.

Предмет дослідження – методика та педагогічні умови розвитку мовленнєво-комунікативних умінь дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними вадами засобами арттерапії.

Методи дослідження:

теоретичні: вивчення, аналіз та узагальнення психолого-педагогічної та методичної літератури з питань мовленнєво-комунікативної діяльності й використання засобів арттерапії у корекційно-педагогічному процесі; аналіз навчальних програм – для теоретичного обґрунтування методики діагностики та

розвитку мовленнєво-комунікативних умінь дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними вадами, пояснення результатів експерименту;

емпіричні: цілеспрямоване спостереження за мовленнєвою, навчальною та ігровою діяльністю молодших школярів з інтелектуальними вадами, бесіди з дітьми та педагогами, психолого-педагогічний експеримент констатувального та формувального характеру з метою вивчення стану та особливостей мовленнєво-комунікативних умінь дітей з інтелектуальними вадами та перевірки ефективності розробленої методики корекційної роботи;

методи обробки даних: якісний аналіз та кількісна обробка результатів експерименту за допомогою методів статистики.

Теоретико-методологічною основою дослідження є положення про діагностику та корекцію розумової відсталості (В. Бондар, Л. Виготський, Г. Дульнев, І. Єременко, Г. Коберник, В. Липа, М. Певзнер, В. Синьов та ін.), складну структуру мовлення та його психофізіологічні механізми (В. Бельтоков, Д. Ельконін, Л. Виготський, О. Лурія, О. Леонтьєв та ін.); закономірності формування мовлення та принципи організації мовленнєвої діяльності дітей (А. Богуш, О. Гвоздев, М. Жинкін, Л. Калмикова, Є. Соботович, О. Ушакова, Л. Фомічова, М. Шеремет та ін.); психолінгвістичний, клініко-педагогічний та системний підхід до аналізу мовленнєвого розвитку дитини (Т. Ахутіна, О. Корнев, С. Конопляста, В. Орфінська, В. Тарасун та ін.); взаємозв'язок мовлення з першою сигнальною системою (М. Кольцова, М. Красногорський та ін.); педагогічні положення про процес пізнання, способи одержання знань, психолого-педагогічні концепції засвоєння знань (В. Бондар, В. Засенко, О. Леонтьєв, В. Синьов, Є. Соботович, В. Тарасун, Л. Фомічова, М. Шеремет та ін.); проблему спілкування розумово відсталих учнів (М. Агавелян, О. Агавелян, О. Гольдфарб); вивчення усного мовлення розумово відсталих школярів (А. Аксьонова, М. Гнезділов, Р. Лалаєва, В. Петрова та ін.).

Наукова новизна одержаних результатів:

- *уперше* проведено комплексне дослідження розвитку мовленнєво-комунікативних умінь дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними вадами засобами арттерапії з урахуванням складної психологічної структури складників мовленнєво-комунікативної діяльності, механізмів мовлення та особливостей їх порушення у дітей названої категорії; виявлено рівні розвитку мовленнєво-комунікативних умінь дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними вадами; визначено педагогічні умови розвитку мовленнєво-комунікативних умінь дітей цієї категорії засобами арттерапії; обґрунтовано та розроблено комплексну методику розвитку мовленнєво-комунікативних умінь дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними вадами засобами арттерапії, що враховує: закономірності формування мовленнєвих (лексичної складової, граматичної будови, зв'язного мовлення) та комунікативних умінь (регуляційно-комунікативних, інформаційно-комунікативних, афективно-комунікативних);

- *удосконалено* та розширено наукові уявлення про характер, причини та прояви порушень мовленнєво-комунікативних умінь дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними вадами та впливів порушень інтелекту на мовленнєвий розвиток дитини;

- *подальшого розвитку* набула реалізація питань удосконалення змісту

корекційно-педагогічної роботи в спеціальній школі, що узгоджується з отриманими результатами та в комплексі з розвитком мовленнєво-комунікативних умінь сприяє корекції порушень психофізичного розвитку у зазначеній категорії дітей.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблена комплексна методика розвитку мовленнєво-комунікативних умінь дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними вадами засобами арттерапії дає можливість суттєво підвищити ефективність корекційного впливу; може стати підґрунтям для вдосконалення навчальних, виховних та корекційних програм в системі спеціальних загальноосвітніх закладів для дітей з інтелектуальними вадами. Експериментальна методика може бути впроваджена в лекційні курси предметів корекційної спрямованості на дефектологічних факультетах ВНЗ, у післядипломній системі підвищення кваліфікації вчителів-дефектологів.

Результати дослідження впроваджено в навчально-виховний процес спеціальних загальноосвітніх закладів: КУ Сумська спеціальна загальноосвітня школа для дітей, які потребують корекції розумового та фізичного розвитку (довідка № 298 від 05.06.2013р.), Штепівська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат (довідка № 86 від 01.02.2013р.), Улянівська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат (довідка № 15 від 15.10.2013 р.), КЗ «СНВК I-II ступенів № 2» Харківської обласної ради (довідка № 991 від 11.12.2013 р.) та Пішанобрідська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат (довідка № 9 від 28.10.2013 р.).

Особистий внесок здобувача. У працях, написаних у співавторстві, здобувачеві належать: обґрунтування науково-методичних засад застосування засобів мистецтва у роботі з дітьми з особливими потребами [3]; особливості застосування лялькового театру у навчально-виховному процесі спеціальної школи [5]; застосування артпедагогіки та арттерапії в корекційно-педагогічній роботі з розумово відсталими дітьми [1]; загальна характеристика імаготерапії; застосування імаготерапії у процесі розвитку комунікативних умінь дітей молодшого шкільного віку з вадами інтелекту [2].

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження обговорювалися під час виступів із доповідями на міжнародних, всеукраїнських та обласних науково-практичних конференціях: «Сучасні проблеми логопедії та реабілітації» (Суми, 2010 р.), «Инклюзивное образование на современном этапе становления школы инновационного типа» (Симферополь, 2011 г.), «Корекційна освіта: історія, сучасність та перспективи розвитку» (Кам'янець-Подільський, 2012 р.), «Сучасні проблеми логопедії та реабілітації» (Суми, 2012 р.), «Педагогіка і психологія: тренди, проблеми, актуальне задачі», (Краснодар, 2013 г.), «Корекційна освіта: історія, сучасність та перспективи розвитку» (Кам'янець-Подільський, 2013 р.), «Сучасні проблеми логопедії та реабілітації» (Суми, 2013 р.), «Мовленнєва діяльність: теорії, проблеми, перспективи» (Миколаїв, 2013 р.).

Публікації. Результати та основний зміст дисертаційного дослідження відображено у 17 публікаціях: 7 статей у фахових наукових виданнях України (2 з яких у співавторстві); 1 стаття у іноземному науковому фаховому виданні, 2 навчальних посібники у співавторстві; 3 статті та 4 матеріали конференцій, надрукованих у інших виданнях.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків,

списку використаних джерел (303 найменувань на 29 сторінках) та додатків. Загальний обсяг роботи – 244 сторінки, з них 179 сторінок основного тексту. Містить 30 таблиць та 5 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт, предмет, мету та завдання дослідження, його методологічні основи, методи; розкрито наукову новизну та практичну значущість роботи, наведено дані про апробацію та особистий внесок здобувача, представлено структуру роботи.

У першому розділі – «Науково-теоретичні засади розвитку мовленнєво-комунікативних умінь дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними вадами» представлені результати аналізу науково-методичної, лінгвістичної, психолінгвістичної, психолого-педагогічної вітчизняної та зарубіжної наукової літератури з проблем сформованості й розвитку мовленнєво-комунікативних умінь у дітей молодшого шкільного віку з вадами інтелекту; представлено характеристику складових компонентів комунікативної сторони мовлення, висвітлено історичні відомості використання арттерапевтичних засобів із корекційною метою.

Проблема комунікації є предметом багатьох експериментальних і теоретичних досліджень філософів (А. Брудного, Л. Буєвої, Б. Паригіна, В. Соковніна), соціологів (Г. Андрєєвої, І. Кона, Н. Телока, М. Тисленка), психологів (О. Бодалева, Є. Кузьміна, О. Леонтьєва, М. Лісіної, Б. Ломова, А. Петровського, Т. Мальковської), психотерапевтів (А. Добровича, В. Леві, В. Мясичева), педагогів (О. Жирун, Н. Волкова, О. Дженджеро, О. Лучанінова, М. Пентелюк, Л. Словець, В. Чайка).

Комунікативні вміння – це усвідомлені комунікативні дії дітей (на основі знань структурних компонентів умінь і комунікативної діяльності) та їх здатність правильно будувати свою поведінку, керувати нею відповідно до завдань (О. Солодянкіна).

За своїм змістом комунікативні вміння поєднують у собі інформаційно-комунікативні (вступати в процес спілкування, орієнтуватися в партнерах і ситуаціях спілкування, дотримуватися правил культури спілкування у стосунках із товаришами, вихователем, дорослим; зрозуміти ситуацію, в якій опинилися партнери, співвідносити засоби вербального й невербального спілкування, емоційно і змістовно висловлювати думки, використовуючи жести та міміку; сприймати та передавати інформацію), регуляційно-комунікативні (узгоджувати свої дії, думки, установки з потребами товаришів по спілкуванню, довіряти, допомагати та підтримувати тих, з ким спілкуєшся, застосовувати свої індивідуальні вміння у процесі вирішення спільних завдань, оцінювати результати спільного спілкування) й афективно-комунікативні (ділитися своїми почуттями, інтересами, настроєм із партнерами у спілкуванні; виявляти чуйність, співпереживання до партнерів; оцінювати емоційну поведінку один одного) групи умінь (Л. Мунірова).

У структурі комунікації А. Богуш, О. Дженджеро, С. Омельчук, Л. Словець, В. Чайка виділяють як окремий компонент мовленнєво-комунікативні вміння. Автори зазначають, що формування мовленнєво-комунікативних умінь, в основу яких покладено комунікативний підхід до розвитку мовлення, концептуальне положення про нерозривність комунікації та мовлення, комунікативні якості мовлення, активну мовленнєву діяльність, є одним з аспектів розвитку творчої мовної особистості.

Порушення цього процесу призводить до суттєвого сповільнення розвитку мовленнєво-комунікативних умінь та спричиняє різні види мовленнєвого недорозвитку (О. Гвоздев, О. Кольцова, О. Лурія, О. Леонт'єв, Є. Соботович, В. Тарасун, В. Тищенко, Л. Фомічова, М. Шеремет та ін.).

Особливо такий недорозвиток виявляється у дітей з інтелектуальними порушеннями (О. Гопіченко, С. Зоріна, С. Конопляста, Р. Лалаєва, В. Лубовський, О. Лурія, І. Мартиненко, В. Петрова, Н. Серебрякова, Є. Соботович, Н. Тарасенко, В. Тарасун, В. Тищенко, Д. Шульженко та ін.).

У розумово відсталих дітей комунікативні порушення проявляються з першого року життя (Д. Аугене, Л. Виготський, О. Гаврилушкіна, О. Катаєва, О. Стребелева, Л. Шіпіцин та ін.). Вони пов'язані з органічним ураженням головного мозку, надалі виявляються на тлі порушення пізнавальної діяльності, аномального психічного розвитку в цілому та значно перешкоджають своєчасному і повноцінному розвитку мовленнєвого спілкування (Д. Бойків, Н. Коломинський, В. Петрова та ін.).

Окрім прийоми формування засобів комунікації представлені в контексті вивчення та формування фонетико-фонематичної сторони, лексико-граматичної будови мови, інших сторін психічного розвитку (Д. Бойків, І. Дмитрієва, Р. Лалаєва, В. Петрова, О. Хохліна, О. Шаповалова, Л. Шіпіцин та ін.). Залишаються актуальними питання теоретичного обґрунтування та організації корекційної роботи, спрямованої на розвиток мовленнєво-комунікативних умінь і навичок у молодших школярів із розумовою відсталістю.

Аналіз науково-методичної літератури показав, що використання засобів мистецтва суттєво підвищує ефективність корекційно-педагогічної роботи з дітьми з особливостями психофізичного розвитку, в тому числі й інтелектуального (Л. Гаврильченко, І. Дмитрієва, Г. Добровольська, Т. Зінкевич-Євстигнеєва, Л. Колесник, О. Коломійцева, Л. Кузнєцова, Л. Куненко, І. Левченко, В. Литвиненко, З. Ленів, З. Матейнова, С. Машура, О. Медведєва, С. Миронова, О. Московкіна, Ю. Некрасова, Т. Овчиннікова, П. Омарова, О. Рау, М. Поваляєва, З. Рібакова, Д. Шульженко, М. Ярмаченко та ін.).

Науковці та практики в галузі корекційної педагогіки у пошуках ефективних засобів корекції частково застосовували у своїх розробках позитивний механізм впливу музики, казки, образотворчого мистецтва тощо (З. Ленів, В. Литвиненко, З. Матейнова, С. Машура, О. Рау, С. Миронова). Однак використання імаготерапії як засобу розвитку мовленнєво-комунікативних умінь дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними вадами не висвітлено у роботах науковців.

Використання засобів імаготерапії (драматерапії) під час корекційної роботи з дітьми, що мають вади інтелектуального розвитку, на нашу думку, є досить актуальним і дієвим, особливо з позиції розвитку мовленнєво-комунікативних умінь дітей зазначеної категорії. У процесі театралізованої діяльності дитина з обмеженими можливостями може використовувати всі засоби, що дозволяють їй реалізувати свої комунікативні потреби: експресивно-мімічні, предметно-дієві; розвивати уяву, діалогічне та монологічне мовлення. Сценічні діалоги є ідеальними, «правильними», тобто вивіреними хронологічно, логічно, емоційно. Вивчені під час підготовки до вистави літературні зразки мовлення діти згодом використовують як готовий мовленнєвий матеріал під час довольного спілкування.

Таким чином, існує необхідність удосконалення теоретико-методологічних засад корекційної роботи з розвитку мовленнєво-комунікативних умінь дітей, що мають вади інтелектуального розвитку. Застосування новітніх арттерапевтичних технологій значно сприятиме цьому процесу.

У другому розділі – «Експериментальне дослідження стану сформованості мовленнєво-комунікативних умінь дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними вадами» – розкрито методику та організацію констатувального етапу дослідження; визначено критерії та рівні розвитку мовленнєво-комунікативних умінь дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними вадами.

Констатувальний експеримент складався з трьох етапів: 1) вивчення індивідуальних карток дітей з метою відбору дітей для подальшого дослідження (легкий ступінь розумової відсталості, неускладнена форма олігофренії); 2) розробка та впровадження експериментальної методики дослідження стану мовленнєво-комунікативних умінь дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними вадами та без порушень інтелектуального розвитку; 3) якісний та кількісний аналіз результатів дослідження стану мовленнєво-комунікативних умінь дітей молодшого шкільного віку із розумовою відсталістю та без порушень інтелектуального розвитку.

В основу діагностичної методики були покладені логопедичні методики (Г. Волкова, О. Грибова, Н. Серебрякова, Г. Чиркіна) та нейропсихологічні методики (О. Лурія, З. Репіна, Т. Фотекова). Добір мовленнєвого матеріалу здійснювався з урахуванням мовленнєвого досвіду дітей, шкільних навчальних програм з предметів мовного циклу, загальнодидактичних принципів: науковості, доступності, послідовності, індивідуального підходу.

До експерименту було залучено 96 учнів перших класів із розумовою відсталістю (РВ) (КУ Сумська спеціальна загальноосвітня школа для дітей, які потребують корекції розумового та фізичного розвитку, Улянівська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат Білопільського району Сумської області, Штепівська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат Лебединського району Сумської області, КЗ «СНВК І-ІІ ступенів №2» Харківської обласної ради та Піщанобридська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат Добровечичківського району, Кіровоградської області).

Для визначення вікової норми розвитку мовленнєво-комунікативних умінь до констатувального етапу дослідження було залучено 68 учнів перших класів із нормою інтелектуального розвитку (НР) Сумської ЗОШ І-ІІІ ступенів №2 імені Д. Косаренка та Червоненської ЗОШ І-ІІІ ступенів Сумської районної ради Сумської області.

Методика дослідження включала вивчення: лексичних операцій; граматичної будови мовлення; зв'язного мовлення; груп інформаційно-комунікативних, регуляційно-комунікативних та афективно-комунікативних умінь засобами спостереження за комунікацією дітей під час прогулянок і перерв, дослідження мовленнєво-комунікативної поведінки дітей в умовах спільної діяльності (за методиками «Рукавичка», запропонована Г. Урунтасовою, «Попроси або відмовся», складена нами); стану дрібної моторики, що обумовлено подальшою діяльністю, спрямованою на розвиток мовленнєво-комунікативних умінь дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними вадами засобами імаготерапії (ляльковий театр,

пальчиковий театр, ігри-драматизації, виготовлення театрального реквізиту) та твердженням, що розвиток дрібної моторики позитивно впливає на розвиток моторного компоненту мовлення, що сприяє покращенню мовленнєво-комунікативних умінь.

Для здійснення кількісного та якісного аналізу результатів виконання завдань учнями було визначено наступні критерії оцінювання: правильність виконання (правильно чи неправильно); самостійність виконання (самостійно чи за допомогою педагога); характер використаної педагогічної допомоги та її вплив на результат виконання завдання (не впливає на зміну психологічної структури завдання; спрощує психологічну структуру завдання). Відповідно до обраних критеріїв було розроблено бальну шкалу оцінювання результатів виконання завдань.

Аналіз результатів констатувального етапу дослідження дав змогу виявити стан та особливості мовленнєво-комунікативних умінь молодших школярів із РВ.

Так, аналізуючи лексичну складову мовлення молодших школярів із РВ можна зазначити, що у ній переважають іменники, які часто зустрічаються у житті та побуті дитини, дуже мало дієслів, майже відсутні прикметники. Діти неточно використовують значення слів, у них не сформовані узагальнювальні поняття. Тоді як їх однолітки із НР мають добре розвинений словниковий запас та без проблем використовують його на практиці.

З аналізу граматичної складової видно, що молодшим школярам із РВ притаманні несформованість навичок словотворення, синтаксичних і морфологічних узагальнень; невміння правильно складати та використовувати словосполучення й речення. Проте, у їх однолітків із НР таких проблем не спостерігалось.

Аналіз дослідження зв'язного мовлення виявив у дітей із РВ порушення програмування тексту, його лексико-граматичного оформлення, зісковзування та побічні асоціації. Тоді, як діти із НР не відчували труднощів під час виконання завдань цього блоку.

Дослідження групи інформаційно-комунікативних умінь показало, що дітям із РВ, на відміну від їх однолітків із НР, важко вступати в процес спілкування, вони не вміють орієнтуватися в партнерах і ситуаціях спілкування, дотримуватися правил культури спілкування у стосунках із однолітками та дорослими; вони не можуть зрозуміти ситуацію, в якій опинилися партнери, співвідносити засоби вербального й невербального спілкування, емоційно і змістовно висловлювати думки, використовуючи жести та міміку; значні труднощі виникають під час процесу сприймання та передачі інформації.

Аналіз результатів дослідження групи регуляційно-комунікативних умінь показав, що учні з РВ, на відміну від їх однолітків із НР, не вміють узгоджувати свої дії, думки, установки з потребами товаришів, довіряти, допомагати та підтримувати співрозмовника, застосовувати свої індивідуальні вміння у процесі вирішення спільних завдань, оцінювати результати спілкування.

Дослідження групи афективно-комунікативних умінь виявило недостатнє вміння молодших школярів із РВ ділитися своїми почуттями, інтересами, настроєм із партнерами у спілкуванні; виявляти чуйність, співпереживання до партнерів; оцінювати емоційну поведінку один одного. Тоді, як діти із НР виконували подібну діяльність без будь-яких ускладнень.

Одержані дані свідчать про те, що однією з основних причин, що негативно впливають на розвиток мовленнєво-комунікативних умінь учнів із РВ, є: загальна млявість мисленнєвої діяльності, недостатній рівень сформованості наочно-образного мислення, фрагментарність системних уявлень дітей про навколишній світ та бідність їхнього власного досвіду, обмеженість активного словникового запасу та недостатній рівень мовленнєвої практики.

На основі аналізу результатів констатувального експерименту нами було визначено 5 рівнів розвитку мовленнєво-комунікативних умінь: високий, достатній, середній, низький та початковий (табл. 1).

Таблиця 1.

Розподіл дітей за рівнями розвитку мовленнєво-комунікативних умінь

	Рівні розвитку мовленнєво-комунікативних умінь (%)				
	Високий	Достатній	Середній	Низький	Початковий
Учні з НР	60,3	32,3	7,4	0	0
Учні із РВ	0	0	18,8	51,0	30,2

Таким чином, комплексне дослідження розвитку мовленнєво-комунікативних умінь у дітей із розумовою відсталістю дало змогу виявити стійкі порушення механізмів використання засобів комунікації. Названі відхилення свідчать про системний характер порушення комунікативної сторони мовлення та про недостатній рівень сформованості її окремих складових на початку шкільного навчання, що вимагає розроблення адекватних методів корекції окреслених порушень.

У третьому розділі – «Експериментальна методика розвитку мовленнєво-комунікативних умінь дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними вадами засобами арттерапії» – представлено теоретичне обґрунтування методики формувального етапу експерименту, етапи впровадження комплексної методики розвитку мовленнєво-комунікативних умінь дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними вадами засобами арттерапії, а також узагальнено одержані результати проведеної експериментальної роботи.

Метою формувального етапу експерименту було розробити, теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити комплексну методику розвитку мовленнєво-комунікативних умінь дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними вадами засобами арттерапії, визначити педагогічні умови, що забезпечать успішну реалізацію поставлених завдань, можливість підвищення ефективності роботи з розвитку мовленнєво-комунікативних умінь дітей із РВ.

В основу розробленої методики покладено спеціальні принципи онтогенетичного (індивідуального психічного) розвитку, систематичності, комплексності, поетапності, діяльнісного (врахування провідної діяльності відповідно до віку), диференційованого підходів, урахування особистісних особливостей, неперервності та наступності, соціально-особистісної взаємодії, педагогічної компетентності (Т. Власова, Г. Волкова, Р. Левіна, Є. Соботович, В. Тарасун, М. Хватцев, М. Шеремет та ін.).

У дослідженні ми керувалися положеннями про те, що основним психолого-педагогічним аспектом корекційної роботи є забезпечення умов для формування вищих форм психічної діяльності відповідно до базових законів онтогенетичного

розвитку. Як наслідок, корекційно-педагогічна робота повинна будуватися як цілісна система діяльності дитини.

Були визначені психолого-педагогічні умови здійснення процесу розвитку мовленнєво-комунікативних умінь дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними вадами засобами арттерапії, серед яких виділено:

1) *зовнішні* (організаційно-дидактичні) умови: *організаційні* (створення спеціального навчально-корекційного середовища, постановка мети та завдань навчально-корекційного процесу); *змістовні* (залучення всіх засобів корекції: вербальних та невербальних; керування та контроль за процесом навчання); *матеріально-технічні* (створення специфічного педагогічного інструментарію); *особистісні*: особистість учителя та вихователя (високий рівень кваліфікаційної підготовки, здійснення міжпредметних зв'язків);

2) *внутрішні* умови: створення позитивної *мотивації* та відповідного емоційного стану з метою зацікавлення кожної дитини у проведенні спеціальної корекційно-педагогічної роботи; урахування *індивідуальних особливостей розвитку* (психологічних та інтелектуальних); *самотійна пізнавальна активність* (згідно з діяльнісним підходом формування та розвиток умінь і навичок відбувається тільки під час активної пізнавальної діяльності).

Відповідно до завдань дослідження було розроблено комплексну методика розвитку мовленнєво-комунікативних умінь дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними вадами засобами арттерапії, визначено її динамічний зміст і основні етапи впровадження: розвиток мовленнєво-комунікативних умінь засобами пальчикового театру, розвиток мовленнєво-комунікативних умінь засобами лялькового театру, розвиток мовленнєво-комунікативних умінь засобами ігор-драматизацій, розвиток мовленнєво-комунікативних умінь та дрібної моторики засобами виготовлення театрального реквізиту.

Усі етапи впроваджувалися послідовно, підпорядковувалися єдиній меті та завданням. Заняття будувалися за принципом «від простого до складного».

В експерименті брали участь 50 учнів перших класів із розумовою відсталістю. Контрольну групу склали 46 дітей із розумовою відсталістю того самого віку.

Перший етап комплексної методики – розвиток мовленнєво-комунікативних умінь засобами пальчикового театру передбачав гру казкової ролі за допомогою пальчикової ляльки, обговорення та подальший розвиток сюжету казки. Цей етап роботи був направлений на: формування емоційної сфери дитини (поняття «добре», «погано», «весело», «сумно»); розвиток пам'яті, мислення, уваги й уваги; збагачення та активізацію словникового запасу дитини; розвиток діалогічного й монологічного мовлення, виразності мовлення; ознайомлення з елементами виразних рухів, мімікою, жестами; розвиток дрібної моторики за допомогою пальчикових рухів; підвищення потреби в активності і реалізації своїх моторних й емоційних можливостей. Окрім виготовлення та безпосередньої гри з пальчиковим інвентарем, програмою було передбачено також включати в роботу пальчиковий масаж і пальчикову гімнастику.

Другий етап – розвиток мовленнєво-комунікативних умінь засобами лялькового театру передбачав гру сюжетної ролі казки за допомогою ляльки, в результаті чого відбувався емоційний аутотренінг через емоційну ідентифікацію з персонажем. Цей етап роботи був направлений на: збагачення та активізацію

словникового запасу дитини, розвиток діалогічного й монологічного мовлення, виразності мовлення; засвоєння норм і правил поведінки у відповідних ситуаціях; формування уваги, пам'яті, уяви; ознайомлення з елементами виразних рухів, мімікою, жестами; розвиток дрібної моторики з використанням верхових ляльок.

Третій етап – розвиток мовленнєво-комунікативних умінь засобами ігор-драматизацій передбачав гру образів казкових героїв і реальних персонажів; показ можливостей розв'язувати проблемні ситуації. Цей етап роботи був направлений на: збагачення та активізацію словникового запасу дитини, розвиток діалогічного й монологічного мовлення, виразності мовлення; засвоєння норм і правил поведінки; формування уваги, пам'яті, уяви; ознайомлення з елементами виразних рухів, мімікою, жестами; розвиток моторики за допомогою виконання акторських рухів і маніпуляції з театральним реквізитом; підвищення соціальної адаптації дитини.

Четвертий етап – розвиток мовленнєво-комунікативних умінь та дрібної моторики засобами виготовлення театального реквізиту передбачав засобами гри навчити дітей виготовляти іграшки пальчикового та лялькового театру, елементи костюмів і реквізитів ігор-драматизацій; засвоєння поняття «реквізит». Цей етап роботи був направлений на: розвиток дрібної моторики; формування уваги, пам'яті, уяви; збагачення словникового запасу; розвиток мовленнєво-комунікативних умінь через обговорення виготовленого виробу.

Кожен етап комплексної методики передбачав 10 занять. На перших заняттях кожного етапу діти знайомилися з відповідним видом театальної діяльності, переглядали мінівиставу, ознайомилися з реквізитом. На подальших заняттях вони засвоювали правила використання ляльок та театального реквізиту, вчили мовленнєвий матеріал, відтворювали запропоновані дії. На заключних заняттях діти демонстрували набуті уміння, показували вистави, брали участь у виставці виробів.

Впровадження методики відбувалося в другу половину дня під час занять з вихователем. Тривалість заняття складала 25–30 хвилин. Ми намагалися залучити до процесу арттерапевтичних занять педагогів спеціальних шкіл, а також враховували міжпредметні зв'язки. Так, із засвоєнням мовленнєвого матеріалу допомагали вчителі та логопеди, з музичним супроводом та вивченням пісень – вчителі музики, у процесі виготовлення театального реквізиту – вчителі з трудового навчання тощо.

Після завершення формувального навчання був проведений контрольний зріз, що дав можливість оцінити ефективність використаної методики. Для цього дітям експериментальної (ЕГ) та контрольної (КГ) груп пропонувалося виконати завдання, що дозволили оцінити результативність навчання.

Результати дослідження, зафіксовані після виконання дітьми із розумовою відсталістю ЕГ контрольних проб, свідчать про наявність позитивної динаміки у процесі розвитку мовленнєво-комунікативних умінь. Підвищився рівень розвитку граматики, лексики та зв'язного мовлення, а також комунікативних умінь.

Незважаючи на те, що високого рівня комунікативних умінь не досяг жоден з досліджуваних, що пояснюється специфікою дефекту досліджуваної категорії дітей, достатнього рівня розвитку мовленнєво-комунікативних умінь досягли 12,0% учнів молодшого шкільного віку із розумовою відсталістю експериментальної та жоден із учнів контрольної груп. Середній рівень мовленнєво-комунікативних умінь показали 44,0% учнів експериментальної та 19,6% учнів контрольної груп. Низький рівень

розвитку мовленнєво-комунікативних умінь продемонстрували 36,0% учнів експериментальної та 50,0% учнів контрольної груп. На початковому рівні розвитку мовленнєво-комунікативних умінь залишилися 8,0% учнів експериментальної та 30,4% учнів контрольної груп.

Слід зазначити, що в молодших школярів з інтелектуальними вадами ЕГ значно покращився загальний рівень розвитку дрібної моторики, що виявляється у більшій цілеспрямованості рухів, умінні координувати роботу обох рук, диференціювати їх. У той же час, рівень розвитку дрібної моторики учнів контрольної групи майже не змінився (табл. 2).

Таблиця 2.

Рівень розвитку дрібної моторики після проведення формувального етапу експерименту (ЕГ та КГ)

Рівні	РВД ЕГ		РВД КГ	
	Кількість дітей	Кількість дітей (у %)	Кількість дітей	Кількість дітей (у %)
Високий	0	0	0	0
Достатній	10	20,0	1	2,2
Середній	30	60,0	15	33,6
Низький	10	20,0	24	52,2
Початковий	0	0	6	13,0
<i>Всього</i>	50	100	46	100

Можна зазначити, що діти молодшого шкільного віку з вадами інтелектуального розвитку ЕГ мають вищі показники розвитку усіх досліджуваних параметрів у порівнянні з дітьми КГ.

Дослідження інформаційно-комунікативних умінь показало, що діти ЕГ мають певні позитивні зрушення в умінні вступати у процес спілкування, висловлювати прохання, вітання, поздоровлення, запрошення; орієнтуватися в партнерах і ситуаціях спілкування; співвідносити засоби вербального й невербального спілкування; емоційно і змістовно висловлюватися, використовуючи жести та міміку.

За результатами дослідження регуляційно-комунікативних умінь визначено, що дітям ЕГ значно легше узгоджувати свої дії, думки, установки з потребами товаришів; довіряти, допомагати та підтримувати партнера у спілкуванні; застосовувати індивідуальні вміння у процесі вирішення спільних завдань; оцінювати результати спілкування.

Дослідження афективно-комунікативних умінь показало, що діти ЕГ покращили вміння ділитися своїми почуттями, інтересами, настроями із партнерами у спілкуванні; проявляти чуйність, співпереживання до партнерів; оцінювати емоційну поведінку один одного.

Результати дослідження виявили позитивну динаміку рівня розвитку мовленнєво-комунікативних умінь дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними вадами, що свідчить про ефективність запровадженої експериментальної комплексної методики. Результативність методики було статистично підтверджено у результаті математичної обробки експериментальних даних за кутовим перетворенням Фішера.

ВИСНОВКИ

Визначення науково-теоретичних засад проблеми розвитку мовленнєво-комунікативних умінь дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними вадами та узагальнення результатів проведеного експериментального дослідження дали змогу зробити наступні висновки:

1. Теоретичний аналіз спеціальної літератури (психологічної, лінгвістичної, лінгводидактичної, психолінгвістичної, педагогічної), сучасних підходів до виховання та навчання дітей із вадами інтелектуального розвитку (розумовою відсталістю) виявив недостатній рівень розробки досліджуваної проблеми, що дозволило визначити пріоритетні напрямки мовленнєво-комунікативного розвитку дітей молодшого шкільного віку із легкою розумовою відсталістю.

2. Визначено компоненти мовленнєво-комунікативних умінь та критерії їх розвитку у дітей молодшого шкільного віку. Компонентами мовленнєво-комунікативних умінь та їх показниками (критеріями) виступають: мовленнєві уміння: лексичні, граматичні, зв'язне мовлення (діалогічне, монологічне); комунікативні уміння: інформаційно-комунікативні (уміння вступати в процес спілкування, орієнтуватися в партнерах і ситуаціях спілкування, дотримуватися правил культури спілкування у стосунках із товаришами, вихователем, дорослим; розуміти ситуацію спілкування, співвідносити засоби вербального й невербального спілкування, емоційно і змістовно висловлювати думки, використовуючи жести та міміку; сприймати та передавати інформацію); регуляційно-комунікативні (уміння узгоджувати свої дії, думки, установки з потребами товаришів по спілкуванню; довіряти, допомагати та підтримувати партнерів у спілкуванні; застосовувати свої індивідуальні вміння у процесі вирішення спільних завдань; оцінювати результати спілкування); афективно-комунікативні (уміння ділитися своїми почуттями, інтересами, настроєм із партнерами у спілкуванні; виявляти чуйність, співпереживання; оцінювати емоційну поведінку один одного).

3. Висвітлено історичні та соціокультурні аспекти використання терапевтичного впливу мистецтва з корекційною метою. Обґрунтовано доцільність використання театральної діяльності у роботі з розвитку мовленнєво-комунікативних умінь дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними вадами.

4. Розроблено методику діагностики рівня розвитку мовленнєво-комунікативних умінь у дітей молодшого шкільного віку. Аналіз даних діагностичного експерименту засвідчив, що діти молодшого шкільного віку із РВ знаходяться на значно нижчому рівні розвитку мовленнєво-комунікативних умінь, ніж їх однолітки із НР. Вони мають недостатньо розвинені лексику граматику та зв'язне мовлення. У їх мовленні переважають іменники, дуже мало дієслів, майже відсутні прикметники. Дітям із РВ притаманні несформованість навичок словотворення, синтаксичних і морфологічних узагальнень; невміння правильно складати та використовувати словосполучення й речення; порушення програмування тексту, його лексико-граматичного оформлення, зісковзування та побічні асоціації.

Дітям із РВ важко вступати в процес спілкування, орієнтуватися в партнерах і ситуаціях спілкування, дотримуватися правил культури спілкування; розуміти ситуацію, в якій опинилися партнери, співвідносити засоби вербального й

невербального спілкування, емоційно і змістовно висловлювати думки, використовуючи жести та міміку; сприймати та передавати інформацію; узгоджувати свої дії, думки, установки з потребами товаришів; довіряти, допомагати та підтримувати співрозмовника, застосовувати свої індивідуальні вміння у процесі вирішення спільних завдань, оцінювати результати спілкування; ділитися своїми почуттями, інтересами, настроєм із партнерами у спілкуванні; виявляти чуйність, співпереживання до партнерів; оцінювати емоційну поведінку один одного.

За матеріалами дослідження виявлено кілька рівнів розвитку компонентів мовленнєво-комунікативних умінь: високий (вікова норма), достатній, середній, низький та початковий, охарактеризовано їх специфіку.

5. Встановлено, що результативному розвитку та корекції компонентів мовленнєво-комунікативних умінь у дітей із розумовою відсталістю сприятиме проведення арттерапевтичних (імаготерапевтичних) занять. Відповідно було розроблено комплексну методику розвитку мовленнєво-комунікативних умінь дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними вадами засобами арттерапії, яка мала чотири послідовні етапи: розвиток мовленнєво-комунікативних умінь засобами пальчикового театру, розвиток мовленнєво-комунікативних умінь засобами лялькового театру, розвиток мовленнєво-комунікативних умінь засобами ігор-драматизацій, розвиток мовленнєво-комунікативних умінь та дрібної моторики засобами виготовлення театрального реквізиту. Кожен етап був спрямований на вирішення конкретних корекційно-розвивальних завдань. Запропонована методика висвітлює організацію цілеспрямованої роботи щодо розвитку усіх компонентів мовленнєво-комунікативних умінь.

6. Визначено психолого-педагогічні умови здійснення розвитку мовленнєво-комунікативних умінь дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними вадами засобами арттерапії: зовнішні (організаційні, змістовні, матеріально-технічні, особистісні); внутрішні умови (мотиваційні, індивідуальні особливості розвитку).

7. Ефективність розробленої комплексної методики підтверджено порівнянням результатів корекційно-розвивальної роботи з дітьми КГ та ЕГ.

В експериментальних групах, що працювали за розробленою нами комплексною методикою, виявлено та статистично підтверджено позитивну динаміку в розвитку всіх компонентів мовленнєво-комунікативних умінь (лексики, граматики, зв'язного мовлення; інформаційно-комунікативних, регуляційно-комунікативних та афективно-комунікативних умінь). Виявлено 12,0% дітей із достатнім, 44,0% – із середнім, 36,0% – із низьким, 8,0% – із початковим рівнями розвитку. Після проведення формувального етапу експерименту кількість дітей із розумовою відсталістю низького рівня розвитку мовленнєво-комунікативних умінь суттєво зменшилася з 48,0% до 36,0%, початкового рівня з 30,0% до 8%. У той же час рівень розвитку учнів контрольної групи показав значно нижчі результати: середній рівень розвитку виявили 19,6% дітей, низький – 50,0% дітей, початковий – 30,4% дітей.

Водночас проведене нами дослідження не вичерпує усі аспекти проблеми, що вивчалися. Зокрема подальшої розробки вимагають питання удосконалення змісту корекційно-педагогічної роботи в спеціальній школі, що узгоджується з отриманими результатами та в комплексі та розвитком мовленнєво-комунікативних умінь сприяє корекції порушень психофізичного розвитку у зазначеній категорії дітей.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Навчальні посібники

1. Кравченко А. І. Застосування засобів арттерапії у логопедичній роботі з дітьми, які мають особливості психофізичного розвитку : навч. посібн. для студ. вищ. навч. закл. / А. І. Кравченко, В. О. Литвиненко, К. О. Зелінська – Суми : Видавництво СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2012. – 184 с.

2. Кравченко А. І. Застосування засобів арттерапії у роботі з дітьми молодшого шкільного віку, що мають відхилення інтелектуального розвитку : навч. посібн. для студ. вищ. навч. закл. / А. І. Кравченко, К. О. Зелінська – Суми : Видавництво СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2012. – 178 с.

Статті у наукових фахових виданнях

3. Зелінська К. О. Арттерапія для дітей з особливими потребами / К. О. Зелінська А. І. Кравченко // зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – вип. XV. Серія : соціально-педагогічна. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. – С. 47–51.

4. Зелінська К. О. Роль елементів театральної діяльності у подоланні комунікативної дезадаптації молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку / К. О. Зелінська // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. пр. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – №16 – С. 62–65.

5. Кравченко А. І. Роль лялькового театру у навчально-виховному процесі спеціальної школи / А. І. Кравченко, К. О. Зелінська // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. пр. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – №17 – С. 117–120.

6. Зелінська К. О. Можливості використання лялькового театру в роботі з розумово відсталими дітьми молодшого шкільного віку / К. О. Зелінська // зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / за ред. В. О. Гаврилова, В. І. Співака. – Вип ІХХ. В двох частинах. Частина 2. Серія : Соціально-педагогічна. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2012 – С. 81 – 88.

7. Зелінська К. О. Дослідження розвитку дрібної моторики у дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними вадами / К. О. Зелінська // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. пр. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – № 23 – С. 83 – 86.

8. Зелінська К. О. Розвиток комунікативних умінь молодших школярів з інтелектуальними вадами засобами арттерапії / К. О. Зелінська // зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / За ред. В. О. Гаврилова, В. І. Співака. – Вип ХХІІ. В двох частинах. Частина І. Серія : Соціально-педагогічна. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2013 – С. 173 – 181.

9. Зелінська К. О. Теоретичне обґрунтування доцільності використання засобів арттерапії у процесі розвитку комунікативних умінь дітей з інтелектуальними вадами / К. О. Зелінська // зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / за ред. В. О. Гаврилова, В. І. Співака. – Вип. ХХІІІ.

В трьох частинах. Частина I. Серія : Соціально-педагогічна. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2013 – С. 198 – 205.

10. Зелинская Е. А. Развитие коммуникативных умений детей младшего школьного возраста с интеллектуальными нарушениями средствами театральной деятельности / Е. А. Зелинская // Научный журнал «Инновации в образовании» – Москва. – № 3, 2014 – С. 44 – 53.

Матеріали конференцій

11. Зелінська К. О. Розвиток мовлення у дітей з інтелектуальною недостатністю / К. О. Зелінська // Сучасні проблеми логопедії та реабілітації : мат-ли I обл. наук.-практ. конф. – Суми : Видавництво СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2010 – С. 135–141.

12. Зелінська К. О. Театр у житті школярів з порушеннями інтелектуальної діяльності / К. О. Зелінська // Інклюзивное образование на современном этапе становления школы инновационного типа : мат-лы Всеукр. научно-практ. конф. (с участием зарубежных ученых) / под общей редакцией Ляшенко А.Н. – Симферополь, 2011 – С. 126–131.

13. Зелинская Е. А. Исторический и социокультурный аспекты использования искусства с коррекционной целью / Е. А. Зелинская // Conferința științifică internațională: “Asistența Psihologică, Psihopedagogică și Socială ca factor al dezvoltării societății” Edițiaa II-a, 2011 – С. 169–175.

14. Зелінська К. О. Застосування методів арттерапії у роботі з дітьми з вадами інтелекту / К. О. Зелінська // Сучасні проблеми логопедії та реабілітації : мат-ли I Всеукр. наук.-практ. конференції – Суми : Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2012 – С. 16 – 21.

15. Зелінська К. О. Спілкування дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними вадами / К. О. Зелінська. // Сучасні проблеми логопедії та реабілітації : мат-ли II Всеукр. наук.-практ. конф. – Суми : Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2013 – С. 92–95.

16. Зелинская Е. А. Исследование коммуникативных умений у детей с умственной отсталостью младшего школьного возраста / Е. А. Зелинская // Педагогика и психология: тренды, проблемы, актуальные задачи : мат-лы III Междун. науч.-практ. конф. 28 февраля 2013 г. : сб. науч. трудов. – Краснодар, 2013. – С 20–25.

17. Зелинская Е. А. Эффективность методики развития коммуникативных умений детей младшего школьного возраста с интеллектуальными нарушениями средствами арттерапии / Е. А. Зелинская // Научный журнал «Вестник Челябинского государственного университета – Серия : Образование и здравоохранение» – № 4 (333). – Выпуск 3, 2014. – С 118 – 124.

АНОТАЦІЇ

Зелінська К. О. Розвиток комунікативних умінь дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними вадами. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.03 – корекційна педагогіка. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2014.

Дисертація присвячена проблемі розвитку комунікативних умінь дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними вадами засобами арттерапії. У дослідженні визначено особливості мовленнєво-комунікативного розвитку (лексики, граматики, зв'язного мовлення; інформаційно-комунікативних, регуляційно-комунікативних, афективно-комунікативних групи умінь) у дітей молодшого шкільного віку із розумовою відсталістю та без інтелектуальних порушень; доведена доцільність використання засобів арттерапії з корекційною метою.

Представлено теоретичне обґрунтування методики формувального етапу експерименту, сформульовано необхідні педагогічні умови досягнення позитивних результатів розвитку мовленнєво-комунікативних умінь дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними вадами засобами арттерапії. Визначено напрями та методи, а також узагальнено одержані результати проведеної експериментальної роботи, статистично підтверджено ефективність запропонованої методики.

Ключові слова: комунікативні уміння, вади інтелекту, арттерапія, імаготерапія, пальчиковий театр, ляльковий театр, ігри-драматизації, діти молодшого шкільного віку.

Зелинская Е. А. Развитие коммуникативных умений детей младшего школьного возраста с интеллектуальной недостаточностью средствами арттерапии. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.03 – коррекционная педагогика. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2014.

В диссертации исследовано проблему развития коммуникативных умений детей младшего школьного возраста с интеллектуальными нарушениями средствами арттерапии. В исследовании проанализированы научно-методические и социально-психологические аспекты проблемы развития коммуникативных умений у детей младшего школьного возраста с интеллектуальными нарушениями; конкретизировано содержание и структура коррекционной работы с детьми младшего школьного возраста с интеллектуальными нарушениями.

Установлены основные составляющие компоненты коммуникативного развития (речевые умения: лексика, грамматика, связная речь (диалогическая, монологическая); коммуникативные умения: информационно-коммуникативные (умение вступать в процесс общения, ориентироваться в партнерах и ситуациях общения, придерживаться правил культуры общения в отношениях с детьми, учителем, воспитателем, взрослым; соотносить средства вербального и невербального общения, эмоционально и существенно выражать мысли, используя жесты и мимику; воспринимать и передавать информацию); регуляционно-

коммуникативные (умение согласовывать свои действия, мысли, установки с потребностями собеседника; доверять, помогать и поддерживать партнеров по общению; использовать свои индивидуальные умения в процессе выполнения общих заданий; оценивать результаты общения); аффективно-коммуникативные (умения делиться своими чувствами, интересами, настроением с партнерами по общению; проявлять чувствительность, сопереживание; оценивать эмоциональное поведение друг-друга) группы умений), критерии и показатели его сформированности; разработана методика исследования рече-коммуникативных умений у детей младшего школьного возраста с нормальным развитием и с интеллектуальными нарушениями; выявлены особенности развития рече-коммуникативных умений детей с интеллектуальными нарушениями.

Разработано содержание, описана комплексная экспериментальная методика развития коммуникативных умений детей младшего школьного возраста с интеллектуальными нарушениями средствами арттерапии. Данная методика предусматривала такие направления: развитие рече-коммуникативных умений средствами пальчикового театра, развитие рече-коммуникативных умений средствами кукольного театра, развитие рече-коммуникативных умений средствами игр-драматизаций, развитие рече-коммуникативных умений и мелкой моторики средствами изготовления театрального реквизита. Каждый этап был направлен на решение конкретных коррекционно-развивающих задач. Предложенная методика освещает организацию целенаправленной работы по развитию всех компонентов рече-коммуникативных умений.

Успешность развития коммуникативных умений у детей младшего школьного возраста с интеллектуальными нарушениями средствами арттерапии определялась содержательным аспектом коммуникативной деятельности и необходимостью создания специальных педагогических условий для коррекционно-педагогического процесса (внешние (организационно-дидактические); внутренние).

Эффективность разработанной комплексной методики подтверждено сравнением результатов коррекционно-развивающей работы с детьми контрольной и экспериментальной групп.

В экспериментальной группе, которая работала за разработанной нами комплексной методикой, обнаружено и статистически подтверждено позитивную динамику в развитии всех компонентов рече-коммуникативных умений (лексики, грамматики, связной речи; информационно-коммуникативных, регуляционно-коммуникативных и аффективно-коммуникативных умений).

Результаты исследования доказали педагогическую целесообразность и эффективность предложенной методики.

Ключевые слова: коммуникативные умения, нарушения интеллекта, арттерапия, имаготерапия, пальчиковый театр, кукольный театр, игры-драматизации, дети младшего школьного возраста.

K. O. Zelins'ka. Communicative skills development of primary school age children with intellectual disabilities. – Preserving manuscript rights.

Thesis for gaining the degree of candidate of pedagogical sciences in specialty 13.00.03 – Correctional Pedagogy. – National Pedagogical University named after M.P. Dragomanov. – Kyiv, 2014 .

The issue of communicative skills development of primary school age children with intellectual disabilities by means of art therapy is investigated in the thesis. The data of general and special psychological, educational and methodological national and foreign scientific literature concerning the issues of formation and development of communicative skills of primary school age children with intellectual disabilities is analyzed in the research. The contents and structure of correctional work with primary school age children with intellectual disabilities are concretized.

The criteria, indicators and levels of communicative skills development of primary school age children with intellectual disabilities are defined, comprehensive methodology of communicative skills development of primary school age children with intellectual disabilities by means of art therapy is elaborated. The contents of methodology are presented by integrated combination of traditional correctional-pedagogical and art therapeutical means for communicative skills development.

Implementation of comprehensive methodology of communicative skills development of primary school age children with intellectual disabilities contributes to personal identity formation, provides opportunities for successful schooling and social integration. Efficiency of the proposed methodology has been proved experimentally.

Keywords: communicative skills, intellectual disabilities, art therapy, image therapy, finger theater, puppet theater, staging games, primary school age children.

НБ НПУ



100171956

Підписано до друку 18.11.2014 р.
Формат 60x90/16. Гарн. Times. Друк ризогр. Папір офсет.
Ум. друк арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 1,4. Наклад 100 прим.

Надруковано у редакційно-видавничому відділі
СумДПУ імені А. С. Макаренка з оригіналів автора

40002, м. Суми, вул. Роменська 87
e-mail: rector@sspu.sumy.ua
тел. (0542) 22-14-95

